

ori, bere erritarrak ezagutu dezagun gizon agurgarri onen aunditasuna ta jakinduria, zenbat lan ta zein ondo egin zuan euskeraren alde.

Agindu bada, jaunak: Emen gaude zuen lanetan lagundu nairik; gure gogo guztia zuekin dago eta poz pozik ongi etorria Eibar-en izenean eman dizuedan bezela, naiko nuke zeuen lan burutsuak amaituta zeuen etxeetara joaten zeratenean eraman daizuela Eibar-tik oroigarririk onena; ortarako ez genduke ezertan uts egiterik nai, eta geiago egiten ez badegu zuen biarraren alde, izango da gure ezjakin ta argaltasunagatik, baño ez beintzat gure borondate ta gogo onena jarri ez degulako zeuen egunak Eibar-en alai ta pozgarrienak izan ditezten.

JAUNAK! ONGI ETORRIAK IZAN ZAITEZTELA GURE ETA ZUEN ERRIRA.

Bukatuta Irigoyen-ek eskerrak eman ziozkan: Guztion izenean eta batez ere Euskaltzaindiaren izenean eskerrak eman bearrean gaude Eibar-ko Alkate Jaun eta Ayuntamentuari, eman dituen erreztasun guztiakatik eta Mogel Eibar-ko bertako seme bati egiten dion gogorazio eta merezi duen laudorio aundiagatik. Beraz, eskerrak ematen dizkizugu biotz biotzez. Eta besterik gabe arloari asiera emango diogu. Lendabizi Juan San Martin jaunak itz egingo du:

JUAN ANTONIO MOGEL ETA URKITZA

Bere bizitza ta lanak

BIZITZARI BURUZ

Juan Antonio Mogel'i buruz estudio on bat egingo bada nai ta naiezkoa dugu bere laneri oratu bearra, ez baita bere bizitzaz idatzitako ezer gelditu, filolojia gaietan bere lankide izan ziranen oar batzuek, eskutitzen bat edo beste eta idaz-

leren batek irriztadan aipatu duen zerbaitxo izan ezik. Beraz, oso gaitza da Mogel'en bizitza argi ta garbi osatzea. Ala ere, or-emen batutako oarretatik eta bere lanetatik, argi apur bat atera diteke.

Mogeli buruz sakonen zaildu dana Justo Garate da noski, bere *La época de Astarloa y Moguel*-en (Bizkai'ko Diputazioko "Junta de Cultura Vasca"-k, 1936'an argitaratua), eta nere lan onetan maiz erabiliko ditut bertatik atera ditudan berri ta erabakiak.

Mogel, oso langillea ta jakituna genduan, bañan langillea bezin ixilla eta, esate baterako, ez zan arduratu ere egin bere idazlanak ezautarazten. Ori zala ta edo, bere lanik geienak eriotza ondoren argitaratu ziran; eleiz libururen bat edo beste kendu ezkerro. Eta oraindik ere badira argitaratu gabeak. Mogel ezagutzeko bere idaz-lanetan zear barruratu bear da eta zenbat eta geiago sakondu ainbat eta maiteago dugu, eta bizitza baten estudioa egiteko, bizitza bera larregi maitatzeke egitea ohea bada ere, gauzak zalekeriz baizik otzean egin bear diralako, oso gaitza izaten da norberak aukeratutako bizitza baten aburua zuzena egitea, geienetan bizitza maitagarri bat autatzen dugulako. Eta neu ere Mogel'ekin larregi zaletu ote naizen nago; bañan aleginduko naiz apaltasunez adierazten.

Gregorio Mujika'k 1910'garrenean argitaratu zuen *Monografía Histórica de la Villa de Eibar*-en ez du aipatzen Eibar'ko seme ospatsuen artean, geien bat ere, guziak Markiña'kotzat zutelako. Eta Mugartegi'k *Monografía de la Villa de Marquina*-n, 241'garren orrialdean, markiñartzat jarri zuenetik, idazle guziak angotzat erabili dute. Bañan, Karmelo Etxegarai'k, bere lan baterako Mogeltarrak zeatz aztertzen asi zanean, Markiña'n etzuen aurkitu Juan Antonio-ren agiririk eta orduan asi zan bere familia nundik-nora bizi izan zan azterrenak ateratzen eta, Eibar'ko parrokiara ots egin zuenean, atera zuen illunpetik Mogel eta Urkitza'n sorterrria. Don Eujenio Urroz'ek garai artan Eibar'ko parroko zanak, arkitu zuen bere bataio-agiria.

Bere aita, Juan Ignacio de Mogel y Pérez de Almazán, medikua zan, Markina'n jaioa, baña bere aita, Juan Antonio'n aitona, Andres Domingo, Logroño'ko Alfaro'n jaioa, Markiña'n sendagille zegoan napar jatorriko bat, eta amona arabarra. Juan Ignacio, Eibar'ko sendagillea, Xemein'go Gabriela Ignacia Urkitza ta Aranzabal'ekin ezkondu zan eta Eibar'en bizi ziran aldi artan etorri zan mundura Juan Antonio. Beraz, Juan Antonio Mogel eta Urkitza, Eibar'en jaio zan, eta antziñan oitura

zanez, uste dut jaio zan egunean bertan bataiatuko zutela, au da: 1745'garreneko Abenduaren 6'an; Urroz'ek arkitutako agiriak dioten bezela Juan Ignacio Ramón izeneko anai bat, 1747'an Eibar'en jaio ta bertan il zan, eta Maria Josefa Lorenza izeneko arreba bat ere Eibar'en bertan jaioa zan 1748'garreneko Agustuairen 10'ean.

Azkenengo gerratean Eibar'ko eleizako artxiiboak erre ziran eta bataio-papeletatik gutxi baño ez ziran salbatu. Eta orain egun gutxi dala begiratu genduan ia Mogel'enik ezer agertzen zan eta Don Miguel Lasa, erretore jaunaren laguntzarekin, erdi-erreta billatu genduan bere bataio orri ori, lenago Don Eujenio Urroz'ek billatu zuena. Erdi-errerik egonarren fotokopia bat atera genion. Eguna, illa, urtea ta bere izen ta deitura oraindik ongi irakurtzen dira.

Nasterik izan ez dezagun, esan bearra dut Juan Antonio'k, aitak bezelako izena zuela ta gañera sendagille zan Juan Ignacio bere anaiarengandik bi illoba izan zituela. Illoba auek, Juan Jose Mogel eta Elgezabal, Plazentzia'n jaioa eta Bizenta Azkoiti'n jaioa ziran. Juan Antonio'k eskolatuak izan ta, ikasle on bezela, euskal arazoetan osabaren jarraitzalle bikañak atera ziran. Mogeltar euskal-idazle auek, askok bein baño geiagotan bata besteakin nastu izan ditu. Juan Antonio beren osaba aña izatera eldu ez baziran ere etziran beragandik oso urruti ibilli; osabaren ezpalekoak atera baitziran.

Juan Antonio'n aurtzaroaren berririk ez dugu eta bere gu-rasoena ere oso gutxi. Justo Garate'ri jarraituz dakigu, 1749'an Mogeldarrak Deba'ra aldatu zirala ta an jaio zala bere anaia, Juan Jose ta Bizenta'ren aita. Eta 1753'an ostera Markiña'ra itzuli ziran bizitzera. Aldakuntza auetan, zalantza gabe, Juan Antonio ere berekin joango zala uste dugu; beintzat, azken urte orretako Iraillean, Markiña'n artu baitzuen konfirmaziñoa.

Eztakigu Mogel'ek noiz artu zuen apaizetarako bidea. Bakar-bakarrik dakiguna da, bere aurtzaro ta gaztaroa utsunez beterik arkitzen ditugula, artaz ezer ez baitakigu.

1770'garren Martiaren 23'tik Markiña'n apaiz agertzen da, 1775'eko Otsaillean Etxebarria'ko San Andres'en apaiz eta 1788'ko Martiaren 4'garrenetik bere eriotzara arte Xemein'go erre-torea izan zan. Gaytan de Ayala'n etxean igaro zituan azke-nengo urteak.

Inguru artan Guillermo Humboldt'i atsegingarri izan zi-tzaion Mogel'ek Markiña'ko iturri bati ipiñi zion bertsoz egin-dako irakurgaia. Irakurgai ori Mugartegi'k onela adierazi zuen:

“*Karlos Irugarrena
Bizkaï'ko jaun dala
Markiña'ko uriak
egin nau onela.*

*Ugarte'ko arpeetan
daukat jatorria
ubide sakonetan
ekarri ugaria.*

*Ur au ederra zala
esanik aituak
alan arindu dira
neke ta kastuak.”*

Erriko iturri berri bati bertsogiñan asi zanean, bertsoak baño zerbait geiago ere ipiñiko zuen noski. Biotz aundidunak, maiz esku zabalak.

Markiña-Etxebarria'n apaiz zegoan denporakoak ditugu Eusebio Maria Dolores de Azkue'k *Mogel eta Txaraka* izenburuz egin zituan bertsoak, geroago Resurreccion Maria bere seme ta Euskaltzaindi'ko zuzendaria izan zanak 1896'an *Parnasorako bidea* izeneko liburu batean argitaratu zituanak; Gertaera ortan, etsipena arturik iltzen zegoan batek Jaunari eskatzen zion bera beste mundura ez eramateko, eta, naiz zerurako edo naiz inpernurako, nortzuek ziran bera baño aukerakoagoak izendatzen asi zanean, auen artean jartzen zuan gure Mogel, esanaz: *On bat bear badozu— Santua lako...—or dago Mogel jauna—bana banakoa*, eta Mogel nolakoa zan jakiteko agiri ederra dugu ori.

Vargas Ponce'ri idazten zizkion eskutizetatik oso maitekorra zala nabaritzen da; Justo Garate'k estudiatu izan ditu Humboldt eta Vargas Ponce'kin izan zituan artu-emanak eta gizon argiaz gañera on uts bat omen zan, bere bizitza jarraigarria, apala bezin aunditasunezkoa omen zan. Bañan esan dudan bezela, beragan sakontzeko, nai ta nai ez, bere lanetara jo bear da.

Idazle azkarretarikoa izanik, bere azken urteetaruntz asko idatzi zuen, bañan lentxoago esan dudan bezela, bere lanik geienak eriotza ondoren ikusi zuten argia. Orraitio, gutxi baño ezpaziran ere, batzuek bera bizi zan artean argitaratu ziran; auek ditugu:

Konfesio ta Komunioko Sakramentuen gañean erakasteak, gipuzkoeraz egiña, Iruñe'ko Ezkerro'nean argitaratu zan 1800'ean.

Nomenclatura de las voces guipuzcoanas, sus correspondientes vizcainas y castellanas, 1801'en zenbait euskalarik lan au berea eztala ere esan dute, bere illobarena baizik, bañan Humboldt'ek eman dizkigun agirieri jaramon egiten badiegu, garbiasko ikusi genezake Juan Antonio'rena dala. "Nomenclatura de las voces Guipuzcoanas con sus correspondientes Vizcainas y Castellanas, para que se puedan entender ambos dialectos. Ocho páginas en 4°. Esta es una colección solamente muy incompleta de palabras peculiares a los dialectos guipuzcoano y vizcaíno. Las primeras están colocadas por orden alfabético, con las vizcainas y castellanas puestas al lado. Su autor, el Cura Moguel, de Marquina, uno de los hombres más versados de Vasconia en el estudio de las lenguas, ofrece al mismo tiempo escribir un diccionario completo de los tres dialectos vascos, el cual, no obstante, no se ha publicado". Agiri danez, argi ta garbi dagoela uste dut lan onen egillea Juan Antonio bera zala.

Versiones vascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos, 1802'an Tolosa'ko Lama'nean argitaratua. Bertan ditu Curzio, Salustio, Tito Livio,

*Andre de ...
parante de Guipuzcoa y en los de ella pome -
D. Juan de ...
D. Juan de ...*

*Juan Antonio Moguel
Cura de ...
del año de mil setecientos y quatro
Cura de ...
Beneficiado de ...
de ...
Drogers de ... bautize con ...
por nombre Juan Antonio Moguel hijo legitimo
de Juan Ignacio de Moguel y D. Sabula de ...
Natural de Marquina Arrieta Paterna*

Tacito eta Ciceron'en jardun batzuek latinetik euskerara itzuliak.

Kristauaren dotriña (*Kristiñauaren jakinbidea*-ren laburpen bat omen da), ziuuki Bilbo'n 1846'an argitaratu zan, bañan batzuek diotenez 1802'an Gazteiz'en argitaratu omen zan; oraindik erabagitzeke dago.

Estudios gramaticales sobre la lengua euskara, Gazteiz'en 1803'an azaldu zan: au ere, Soraluze'k aipatzen du bere euskal bibliografia lanean, bañan ez omen da gauza ziuerra Juan Antonio'na zana.

Konfesio ona' Gazteiz'ko Larunbe'renean argitaratu zan 1803'an, bañan Soraluze'k dionez ordurako baomen zituan gutxienez bost ediziño.

Auek dituzute Juan Antonio'k argitaraturik ikusi zituanak. 1804'garreneko Maiatzaren 11'n berrogetaemeretzi urtekin il zan (1). Duranatz'ek zionez, bere *Curiosités* liburu aipatuaren lenengo tomoaren 273-garren orrialdean, oso txiro il omen zan, bere diruak Prantzia'ko matxinadatik igesi zetozten apaizeri ta beartsueri laguntzen eman zitualako. Onek ere ez du gutxi esan nai gure Juan Antonio'n alde. Esku-zabalak bakarrik iltzen omen dira txiro, ta Mogel ere oiatarikoa genduan. Bañan dirurik utzi ez bazuen ere, jakintza ta literaturaren aldetik naikoa aberastasun utzi zigun. Geroztik argitaratu ziran laneri begiratu besterik ez dugu, bere il-buru ondorenaren aberastasuna ikusteko; auek ditugu: *Kristiñauaren jakinbidea*, *Ipuiak*, *Pascal'en gogamenak*, *Diálogos vascongados* eta *Peru Abarka* dira euskerazkoak, eta *Cartas y disertaciones sobre la Lengua Vascongada*. *La Historia y Geografía de España ilustradas por el Idioma Vasconce* eta *Comentarios al Canto de Lelo*, erderaz. Auetariko batzuek amar aldiz argitaratuak dira. Guzietatik onena eta gaurko egunean entzute aundienekoa *Peru Abarka* dugu; lenengo aldiz *Beti bat* egunerokoan atalka argitaratu zan 1880'an eta gero, liburu bezela, Durango'ko Elizalde'n moldiztegian 1881'ean; arrezkero beste iru aldiz ikusi du argia. 1899'ko argitarapena euskeraz eta erderaz egin zuen Azkue zanak. Geroago, Gregorio Arrue'k bizkaieratik gipuzkoerara aldatu zuen, bere erdia inguru, Fausto Arozena'k "Real Sociedad Vascongada de Amigos del País"-ko boletinean argitaratu zuen,

(1) Aita Villasante'k, Añibarro'n eskutitzetatik jakin du gexo bat ikustera joan zanean kutsatuta il zala Mogel. Berri au beste agiri bat dugu Juan Antonio'n ontasunaren alde.

Donostia'n 1948'tik 1950'ra. Euskaldunentzat ain izan da atsegingarria *Peru Abarka*, moldiztegieta argitaratu aurretik ere, esku-izkribuz, toki guzietan zabalduz zebillen erriz-erri ta eskuz-esku.

Bere denporako Euskalerrriaren bizitza-erarik geienak bertan jasotzen dira eta literaturarako duen balioaz gañera, orduko gauza jakingarri asko adierazten dizkigu. Orregatik dio Garate'k bere liburu aipatuan: "*Si me preguntaran: ¿Cuál cree usted que es el libro vasco cuya traducción es más interesante desde el lado científico?, yo elegiría sin vacilar el Peru Abarka*".

Aporabakaya, y Plaza de Tierra natural de Armas...
 y obligacion...
 Juan Ari de Mogel
 Jose Ari de Arcocha
 Juan Ari de Mogel, para de Santa Maria de Remon de Arcocha
 al de esta Villa de Mogelina bautize a un niño, que nació a los de
 las ocho y media de la mañana del mismo día, y le puso por nombre
 Josef Antonio, hijo legitimo de Antonio de Arcocha, y Maria de Va
 quero, naturales y vecinos de esta. Nacidos Paternos Juan de Arcocha
 natural, yerno de esta, y Maria de Guzmán, natural de Guzmán.
 Madres Juan de Legido, y Francisca de Ochoa, naturales y
 vecinos de esta. Nacidos Paternos Pedro de Salgado
 Maria Antonia de Elvira, a quienes advierte el sacramento espiritual
 y demás obligas que contingieren. Y pongas como firme.
 Juan Ari de Mogel

Markina'ko eleizan arkitzen diran Mogel'en autografoetarikoko bat

Bere irakaskintzak nola-naikoak izan ez diralako euskaltzalerik geienak eskertu dute Mogel, beren biotzak irabazi baitzituan, eta guziak banan-banan zerbait eskeñi diote; auen artekoak ditugu Etxegaray, Azkue, Campión, Urkijo, Lojendio,

Arrue, Etxaide ta abar, batez ere Justo Garate'k, Mogel'en bititza ta lanekin geien arduratu dan Garate'k, eta guzi auek gutxi badira, emen ditugu egun auetan beste ainbeste, berari omenez zerbait eskeñi naiean, urteak zear geroago ta gorago jartzen dijoan euskal idazle ta euskalari Mogel eta Urkitza trebeari. Izan ere, zer geiago eskatu diteke gizon bategandik? ; ona, jakituna, langillea ta bere erriaren maitale kartsu bat izatea baño? Batez ere, gure euskera gaxoa maite dugunontzat Mogel da gure gogoaren eredia. Nik beintzat, bera burura da-torkidan bakoitzean, bere itz aiek bein eta berriz esan bearrean arkitzen naiz: "*Urkatuko litukee askok euren buruak, foruen legerik txikiena galdu ez dedin. Barriz antxinagoti jatorkun euskera, galdu dedilla ordu onean*". Ori da, orduko ta gaurko erriaren joera. Euskera galduaz foruak galdu ziran, eta euskera galduaz Euskalerrria guztiz galtzera dijoa. Izkuntza erriaren arima izanik, euskerari eutsi bearrean gaude ta ortarako Mogel'en antzerako geiago bear ditugu ; ori baita Euskalerrriaren nortasuna gordetzeko bide bakarra.

EUSKALARI ARAZOETAN

Juan Antonio'n filolojia laneri begiratu bat emango diegu bere balioaz oartu gaitezcan, eta orretarako, aleginduko naiz alik eta laburren adierazten, nere itzaldi au aspergarri izan ez dedin.

Mogel izkuntzalari bikañetarikoa genduan, Pablo Astarloa'ren adiskide aundia izan zan eta *Apologia*-ren egilleakin ar-tu-eman aundiak izan zituan, filolojia gaietan. Humboldt, Hervas y Panduro, Padre Rico, Vargas Ponce ta Añibarro, bere garaiko filologo aipatuekin ere ar-eman asko izan zuen eta *Cartas y disertaciones sobre la Lengua Vascongada* eta *La Historia y Geografía de España ilustradas por el Idioma Vascongado* ditu ortaz ari izan zituan lanak, bai bata eta bai bestea, bere eriotza ondoren argitaratu ziran bañan bere adiskide edo lankideak bazuten beren berri, eta ziur asko Humboldt asko baliatu zan bere *vasco-iberismo*-ko teorieri buruz idatzi zuen liburua egiteko. Eskutitzez beintzat badakigu asko lagundu ziona, eta geien bat ere, ez zan ausartzen bere lanaren berri ematen ; beti prudenteki jokutzen baitzuen. Astarloa, bera baño geiagotan esaten omen zion Mogel'ek, zenbait iritzi zuzenduaz eta iñoiz kontu geiagokin ibiltzeko eskatuaz. Astarloa'k, orduko beste askok bezela, sarri defenditzen baitzuen euskera Paradisuko Adan eta Eba'n min-

tzairatik zetorrela, ta beste olako ametsez eta arinkeriz betetako teoriak, letra bakoitza bananduta, inolazko txorakeriak asmatzen. Astarloa'kin, Larramendi'n kardoa lora biurtu zan, bañan polenik bako lorea, lora antzua. Gaurko egunean, Astarloa'nik, euskeraz idatzi zuenak bakarrik balio du. Bañan, oso gutxi da Astarloa'k euskeraz idatzia; euskerari buruzko teoriatan eman baitzituan bere indarrik geienak. Ez dut esan nai bere lanak kaltegarritzakoak izateraño diranik ere. Filolojiaren zientzia jaio-berria zanez, ezer gutxi eskatu genezake orduko lanetan, gutxi edo asko, guziak izan zituzten beren akatsak eta utsak. Egia esan, gizonetan ez baita ondore-on edo ondapenik, oar-ikaspenak eta esperientziak baizik. Eta Astarloa'gandik jaso ditugun esperientziak oso gogoangarriak dira; bide oieri berriz ez jarraitzeko bestetarako ez badira ere. Teoriaz aski da, bizitza da euskerak burua jasotzeko bear duena, eta obe dugu euskerari buruz erderaz jardun baño, euskeraz mintzatu.

Eztakigu nola, bañan Mogel noizbait oartu zan, gure erri ontan, balio zuena euskera zala ta ez beste; orregatik Mogel'en lanik geienak euskeraz daude. Bestela aztertu dezagun Garte'n aburua eta azkar aditzen emango dizkigu bata-bestearen aldeak. Bere itzak dira: *"Si hiciéramos una especie de vidas paralelas entre Astarloa y Mogel, éste superaría al primero en el sacerdocio, en el uso escrito de la lengua elogiada —o sea la fe con obras—"*. Eta urrengo: *"Por eso hallaréis hoy de nuevo una preferencia por Mogel que va en contra de la popularidad mucho mayor de Pablo Astarloa el romántico"*. Izan ere, durangoarrak amets larregi zituan, filologoa baño semantitu-ameslari bat geiago izan zan. Mogel'ek bere iritziak obeto neurtuta erabilli zituan; orregatik zion Farinelli'k: *"...este sabio vascófilo tan modesto y tan discreto"*. Orregatik ez pentsa Mogel utsik gabea zanik, geroago ikusiko ditugu ibero ta euskalduneri buruz zituan teoriak. Bañan, garai artakoa izateko naikoa zuzen ibilli zan gure Juan Antonio, Fausto Arozena'k dio: *"Tan ponderado era en sus juicios que hasta se frenaba, como entonces no era costumbre, en su deslizamiento por el plano inclinado de las etimologías..."* Azkenean nork eta Unamuno'k ere, euskaldunen artean eta batez ere euskaltzaleen artean ainbeste burruka sortu zuen *La cuestión del vascuence* tesisean, ipintzen du: *"Continuó a Astarloa añadiendo a sus doctrinas algo que parece cabalismo, don Juan Bautista de Erro y Aspiroz, ministro que fué del pretendiente don Carlos María Isidro, llamado Carlos V. Libre de tales excesos se mantuvo el prudente y sensato don Antonio Moguel, cura párroco de Marquina y princi-*

pal guía de Humboldt en sus estudios sobre el vascuence"; ueste dut badala naikoa esatea. Gure arteko orrelako "keri" asko, nunbait etziran izan Unamuno'n errazoia ta gogoaren betegarrri, ta gauza auek ta antzerakoak ez al ziran izan bilbotar filosofu ospetsua gugandik uxatu zutenak? Bildur naiz beste askokin ere ori berori ez ote zaigun gertatuko Euskaldunok zein baño zein buru gogorrakoak baikera.

Itzaldi labur ontan ezin nezake eman bera ta bere lanen zeaztasun sakon bat eta gauzarik aipagarrieneri begiratu bat emango diegu bakarrik.

Mogel, bere garaiko filologo nagusienen artean zegoan eta, garai artako giroari jarraituz, *vasco-iberismo*-ko teoria aietan sakondu zan ta beste askok baño argiago adierazi zituan bere iritziak *La Historia y Geografía de España ilustradas por el Idioma Vascuence-n*. Eta Mogel'en lan au galdua izango zan noski Azkue'k Humboldt'en papelen artean aurkitu ezpalu, eta geroago Justo Garate'ri eskerrak, jaso, eratu ta "Euskera"-n, 1935'ean argitaratu zan, lenengo zatia, eta bigarrena ezautarazi.

Seguru asko, Humboldt, bere *vasco-iberismo* teoria aiek burutzeko Mogel'en lanakin ere baliatu zan, naiz-ta Larramendi, Astarloa eta Erro'n lanak bakarrik aipatu. Garbi dago, aiek bakarrik aipatu bazituan, argitaratuak bakarrik aipatzearren izan zala. Mogel, 1804'an il zan, eta Humboldt'ek 1821'ean argitaratu zuen bere *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Spaniens vermittelt der Vaskischen Sprache* (España'ko lengo biztanleak, euskeraren laguntzakin aztertutak) liburu entzute aundikoa. Eta Humboldt'en eta Mogel'en artean ain artu-eman onak izan, ain ongi alkar aditu eta Mogel'en lanaz Humblodt'ek ezer ez jakitzea ez dirudi zentzuzkoa. Zalanza gabe, Humboldt'ek ondotxo ezagutu zuen Juan Antonio'n lana. Zergatik ez zuen aipatu? Argitaratu gabea zalako? Ez jakin.

Dana dala, *vasco-iberismo*-ko teoria oiek elduaz zetozten urtetik urtera. Orretzaz lenengo aldiz argi-printzak piztu zituan, amalaugarren mendeko Esteban de Garibay (1525-1599) ainbeste euskal esaera bildu zituan arrasatearra izan zan; ta bere ondoren Andrés de Poza orduñarra, bere *De la Antigua Lengua, poblaciones y comarcas de las Españas* liburuan, 1587'an; eta Baltasar de Etxabe'k 1607'an, euskeraren antziñatasunari buruz Mexico'n egin zuen liburuan. Geroztik beste euskaldun batzuek ere jarraitu zituzten bide oiek, XVII'garren mendean bizi izan zan Ohienart; Larramendi (1690-1766), bere

iztegi aipatuaren itzaurrean; Pedro Pablo de Astarloa (1752-1806), bere *Apologia de la lengua Bascongada*-n; eta Juan Bautista Erro y Aspiroz (1773-1854), Astarloa'n urratzak jarraituaz.

Humboldt'en ondoren Hübner ta Schuchart ere lan orretzaz jardun ziran, eta zer esanik ere ez, azkenengo aukerak geien sakondu zirala.

Beren ondoren etorri ziran filologorik geienak baztertu zituzten teoria oiek, bañan ba dirudi berriz ere berriztatzen asi dirala, eta oraingo Menendez Pidal, Caro Baroja ta Tovar, batez ere, iritzi oietara biurtu dirala. Jakiña, ez osoki, ta gañera ez lengo uste berdiñekin; lengoak uste baitzuten, antziñan España guzian euskeraz mintzatzen zirala euskera edo euskeraren izkerak; eta oraingo aukerak, mintzaira asko zirala orduango España'n ta Prantzia'ko ego aldean alkarren artean aideak ziranak ta aietatik bizirik gelditu dana, gure euskera omen da. Caro Baroja'n iritiz, Bizkai'ko euskera izan diteke euskalkirik urrenengoa, guzi aietatik gaur arte bizirik iraun duena. Eta antropolojiazko azterketak ere, batez ere odolaren zeetasunetatik, teoria oiek indartzera dijoazela esan diteke. Beraz, gure aiderik urrenak, Pirineo'ko errien ondoren, España'ko iparralde guzia, batez ere erdi ingurura arte, eta Prantziako ego aldea ditugu. Adibidez: Euskalerritik urren ditugun tokiak, ala ere sorkalderuntz. Jakiña, gaur egunean, arrazaz esan nai dut eta ez izkuntzaz.

Teoria aukerak gaurkotasunez aztertu nai dituanak, ikusi beza Caro Baroja'n *Observaciones sobre la hipótesis del vasco-iberismo considerada desde el punto de vista histórico* lana, Emerita aldizkarian X'garren tomoan, 236'garren orrialdean, Madrid, 1942, eta Tovar'en *El Euskera y sus parientes* liburuan, 38'garren orrialdean, Madrid, 1959.

Len esan dudan bezela, Mogel'en *La Historia y Geografía de España ilustradas por el Idioma Vasconce*-n lenbiziko atala bakarrik da orain arte argitaratu dana, ta, bera, itzaldi ontan zeatz aztertzea aspergarri izango litzake, bañan gaiak konaturatu gaitezkan. Ara lan onen arkibidea: "*Prólogo.—Observaciones.—Carácter y artificio de idioma vasconce o de la España antigua.—Cuál haya sido la religión de los actuales países vascongados.—Cuántas fueron las lenguas de la España primitiva.—Sobre el origen de la voz Calpe que era el nombre antiquísimo del peñón hoy llamado Gibraltar.—Sobre los nombres de Cádiz, Gadir y otros.—Sobre la unidad y universalidad de la lengua vasconce por las voces o vocablos antiguos y modernos que se hallan en toda esta Península.—Y nombres de la*

España antigua". Lan oiek, gaur ez dute ainbeste balio, baña orrelako laneri eskerrak igo zan filolojia oraingo mallara, ta Mogel'en estudio auek, elburu ez ba dira ere, elbide izan dirala esan bear.

Bigarren atal ori ez dugu ezagutzen, bañan Justo Garate'k adierazi digu bere arkibidea, ta auek dira gutxi gora-bera gaiak : Bizkaia, Gipuzkoa ta Araba antziñako Kantaurian, Lelo'ren kanta. Izkribu zarrak, España'ko urien izenak euskera bide dalarik, ta abar. Bañan, ez omen dute lenengo zatiak aña garantzi.

Dana dala, oso gutxi ezagutzen dira Mogel'en lan auek eta, ori dala ta, gaurko filologoak ez dute izendatzen Mogel *vascoiberismo* teoria orretako egilleen artean. Ta ezagutzen dan apur au ere Garate jaunari zor diogu.

Mogel, eragille ta aztergille trebe ta zorrotz bat genduan, euskal idazle bikañaz gañera. Euskalarien artean ain ots aundia izan duen Lelo'n kanta zarra, Humboldt'engandik ezagutzen dugu ta guziak prusiarraren agerpen zoriontsu bat bezela euki dute. Euskeraren jatorria ta istoria estudiatzen duen guzia, naiz euskalduna edo naiz erdalduna izan, Lelo'n kanta zarra ere aztertu bearrean aurkitzen da, orregatik da euskaltzale ta euskalarien artean ain entzute aundiko kanta. Uste danez *Tratado de las cosas de Vizcaya* idatzi zuen Anton Bedia, Arratia'ko seme leiala, Karlos V'garrenaren otsein azkarra ote dan dio Gerra jaunak; orduko tankera daramalako ta arratiarren euskalkian azaltzen dalako, eta gutxi gora-bera 1529'garrene-runtz egiña izango dala. Orrela izan da ere, badu naikoa antziñatasun. Ibargüen eta Cachopin izan ziran kanta zar ori billatu zutenak, Simancas ta Bizkai'ko artxibuetan egin zituzten azter-billaketan, 1590 inguruan, zitzak erdi-jandako pergamino batean billatu omen zuten, luzeagoa omen zan eta amasei bertso bakarrik kopiau omen zituzten. Gañerakoak, geroago, galdu egin bear izan zuten. Ta, geroztik lo zegoan Markiña'ko Murgartegi'n liburutegian, iñork beren berririk etzuela. Eta an arkitu zituan Juan Antonio Mogel'ek liburutegi artako paper zarren artean. Bertso oiek estudiantu dituzten guziak Humboldt'i ezarri diote billaketa ori, iñork ez du Mogel aipatzen; bañan, berak Humboldt'ek garbi-asko ipintzen du bere *Correcciones y Adiciones al Mithridates de Adelung* liburuan, Mogel'ek eman ziona. Alegia, Mogel genduan izen aundiko kanta au billatu zuena. Ikusi Justo Garate'k berak erderatuta, Julio Urkijo'n sarre-rakin, *Revista Internacional de Estudios Vascos*-en, 1933'an, Donostia'n argitaratutako len izendatu dudan Humboldt'en Co-

rrecciones y Adiciones al Mithridates de Adelung-en 80'garren-go orrialdean, bertan dakar Mogel'engandik jasoa zala, Gara-te'n oar batekin. Gañera, Mogel'ek berak ere badu lan bat, oraindik argitaratzeke. *Comentarios al Canto de Lelo* izenekoa. Dana dala, or nabaritu genezake Mogel'ek jakintza gaietako azterketetara zuen kemen eta zaletasun berezia.

Mogel eta Lelo'ren kantuari buruzko lan bat badut "Eibar" aldizkariko 16'garren alean, 1958'an argitaratu nuena. *Mogel eibartarra eta Lelo'ren kantu-zarra* izenez, gai au zeatzago adieraziaz.

Oiez gañera bazituan Mogel'ek filolojiari buruzko beste lan batzuek ere, *Nomenclatura, Apología de la lengua vascuence*, ta abar. *Estudios gramaticales sobre la lengua euskara* izeneko lan bat ere, batzuen ustez Mogel'ena da. Ez litzake arritze-koa izango, literaturatik kanpora euskera azterlari bikaña izanik, orrelako lan askotan jardun baitzuan. Karmelo Etxegarai'k ederki esan zuen Euskaltzaindia'n sartzerakoan Mogeltarreri buruz egin zuen itzaldian, iru Mogel'ak —Juan Antonio, eta Juan Ignacio ta Bizenta bere illobengatik—, Euskaltzaindia sortu baño lenagoko euskaltzainak zirala.

EUKAL-IDAZLE BEZELA ZUEN BIKAINTRASUNA

Mogel'en lan il eziñezkoa, literaturan dago. Euskal idazle klasikoetariko bat dugu. Euskeraren batasunakin ta edertasunakin asko arduratu zan eta euskalkirik geienak ezagutzen zituan, naiz eta ongien ezagutzen zuena eta geien landu zuena bizkaiera izan. Bere idazkeraren balioaz oartzeko, literatura lan oieri begiratu arin bat emango diegu.

Mogel'en euskerak, Markiña'ko euskeran ditu bere oñarriak. Eibar'en jaioarren, bere gurasoak markiñarrak zituan ta gañera bere bizitza geiena Markiña'n igaro zuen; orregatik, gizona ez omen da izaten jaiotzen dan errikoa, gizon egiten danekoa baizik, eta alde ortatik, Mogel, markiñarra genduan.

Uste dut, bere literaturaren iritziak jartzen astea baño askoz ohea dala bertan barruratzea ta bere atal batzuek irakurriko ditut, gero zeuek esango duzute Mogel'en idaz-tankera zelakoa zan. Esan dudan bezela, bere euskera bizkaitarra izanarren, gipuzkoarra ere ongi ezagutzen zuen eta bere *Konfesio ta Komunioko Sakramentuen gañean erakasteak* lenengo aldiz

idatzi zuenean gipuzkoeraz egin zuen eta andik asiko gera azaltzen. Ara emen bere prosa aurrez-aurre:

“Artu nuen orduko asmo ta gogoa, argitaratzeko orain ekusten dezun liburu euskerazko au, ezagutu nuen, batek baño geiagok jardungo zuela marmarioz, ta nere leporako zirala itz gogor ta aztunen karga guziak. Beldurtzen nintzan zerbait, atzeratu ere bai aldi batzuetan beste askotan artzen nituen gogori ta beroetatik. Nere buru zalea, edo nerekoia izanik jatorriz, esaten nuen nere artean: Zerk sartu nai zaitu, zu baño gizon jakintsuagoak artu nai izan ez duten lan gogorrean? Euskeraz ondo itzak erakastea, gauza gaitza da. Konfesio ta Komunio Sakramentuak zeero ta banaan azaldu ta adieraztea, oraindik gaitzagoa zertan edo artan uts egin gabe. Zer egin bear nuen bada? Ixildu? Gorde burua, ta ez eman Euskaldun nekezale edo langilari Jangoikoaren itz santuaren ogi? Au zer da? Erdaldunak izango dituztela liburu gisa guzietakoak ugari, ta geiegiaz bezela, ta Euskaldunak ain urri. Euskaldunak ez dira atzeratzen, atzeratzetik Doktriña santuko Libruak, bada-kite ere gauza gaitza dala erakastea zeero ta apur apur eginda bezela Fedeko gauzak, ta gure Kristautasuneko egin bideak, ala Jangoikoaren amar agindu edo mandamentuen, nola Sakramentu santuen gañean, ta eragozpen guziak, ta gaitzetasun garaitu eziñak egongo dirala Euskaldunentzat? Zer egin bear nuen bada, diot berriz? Larga koldarkeria, ta ikara guztiak, ez entzuterik eman erauntsi, berriketa ta esamesai, ta dendatu, azkortu, ta biotz aunditu, emateko Euskaldun beargillai, argia beren jakin ezetan”.

Onelako euskerarekin jardutzen da Mogel bere liburuan barna; badituala zenbait oker? batez ere joskeran? Bere garairako eztago ain gaizki. Orduan ez baitzuten Azkue'n "Morfologia"-rik eta ezta Altube'n "Erderismos"-ik. Artuko genduke euskal literaturan berea bezelako prosa geiago; bai orixe.

Arritzen gaituana da bere gipuzkoerazko euskalki zoliak. Nunbait asko irakurri zuen kiputzez.

Liburu au bizkaieraz idatzi zuen bigarren go aldiz, zerbait laburtua ta *Konfesiño ona* izenarekin egin zuen. Jakiña, bizkaieraz obeto egon bear; au baitzuen bere gogoko euskera, bere amagandik iruntsi zuena.

Mogel, gipuzkoeraz idazten beartu bazan, Bizkaia'n gutxi irakurtzen zalako izan zan: kiputz euskalkia antziñagotik zabaldu ta indartu baitzan euskal literaturan. *Konfesiño ona*-ren argitarapen onen itzaurrean onela dio:

“Orra noz agertuten natxatzun aspaldi onetan eskatuten zendubana emotera, ta zan kiputz euskeran argitu dodan Konfesiñuaren gañeko Liburua. Nik ikusi baneu bizkaitarretan euskeriaren zaletasun kiputzetan nekusana, ez nintzan ain esker dongakua izango, zein da itxiko nituan barurik neure bizkaitarrak, Jangoikoaren berbiaren ogi ederra zabaldurik atzeko, ta arrotz legez egiten jatazanetan. Ez dot damu artu neban asmo ta nekia. Neure biotzeko pozik andienagaz ikusi dot, zelan zabaldu dirian milla bat liburu Naparroa, Gipuzkoa ta Bizkaian. Jakin dot abade jaun askok irakurten ditubezela elextetan, ta nekazale ez gitrik euren etxeetan; ez niri eskerrik, ta bai Jangoiko doe guztien emoliari. Bazaut, autor dot, ta ez daukat aztuta bizkaitar barrukuentzat gatx izango dala Kiputz euskeria ondo aditutia. Baña berba askatu adituten ez dirianak, aditu oi dira lotu ta katetuta dagozan bestiakak batera. Alan bere, atsegin ematearren, ta gauza ain biarrak itsatsi ditzeten obeto bizkaitarren biotzetan, ipiñi dot liburu bera bizkaiko euskeran, ta zerbait laburtu ditut luziak zirudiezan irakaste edo dotrinak.”

Ez al da atsegingarria Mogel'ek zerabillen euskera au? Euskaldun gogo gardena da bere idazkeran dabillena. Gogoaz gañera langilletasuna da Mogel'ek adierazten diguna. Jose Maria Lojendio'k onela zion bere itzaldian :

“Mogel'en soluan ez zan egoteko betarik. Ura langilearen bikaña! Ura euskerarenganako maitasuna! Kaletar erderazaleei, euskeraren aberastasuna erakutsi nai zien. Eleiz-liburuetan ez ezik, gañerako beste edozein idaz-gayetan ere. Euskaldunen izkuntza, izango ez ote zan bada, beste errietakoak bezin trebe ta egokia, berak aña gauza esateko? Noski, euskaldunak, burua zerbait nekatu nai izan ezkeru. Eta Mogel'ek, euskaldunen alperkeri ta nagikeria astindu naiean, ekin zion lanari.”

Atal auek gutxi etsirik, Peru Abarka-ren lenengo orrietara begiratu bat emango dugu. Mogel'ek, zalantza gabe, bere lanik onena Peru Abarka du, ta alkar-izketaz egiña da, Europa'n, eta batez ere Prantzian, emezortzigarren mendean oitura zan bezela. Lojendio'n iritziz, andik zetorkion, noski, Mogel'i ere bere joera ori. Maiz ziran Mogel'en etxean Prantzia'ko matxinadatik igesi zetoztenak eta aien bitartez edo ezagutu zituan alkarrizketaz idazteko era berri oiek eta ortik zetorkion nunbait bere Peru Abarka-rako argia.

Onela diardue Peru ta Maisu Juan'ek :

—“Jangoikoak egun onak emon daiozala.

—Bai zuri bere, adiskidia.

—Berori baizen jaun apaindu batek oñak imini ardan-etxe onetan? Toki au gizon baldres, zantar, aziera txarrerakuentzat obia da, berori languentzat baño. Ez naiz ni jauna; abarkak oñetan, txapel bat buruan; gerrestua gorputzian; au da nire apanduria guztia; baña etragun, izen onaren zalia nazan aldeti, ez oi naz sartu ardantegietan nora ezian, premiñaz ta ezin bestez baño, ez jakolako etragun begiratu bati ondo egiten burua bat egitia gizon ospetsu, burrukari, ondatzalle, alper ta baldanakaz. Ez nau oraindiño inok ikusi ardaauak igarota, gatx eginda, zabuka oñak lokaturik, ez miña motelduta, ez begiak lausotuta, asko legez, euren osasun, ondasun ta arimen kaltian. Bein baño geiagotan izan naz neure erriko Buru edo Piel, ta darda gañian erabili daruadaz ardao saltzallak belutu, edo ondo gau-tu artian daukeezanian etxe barruan nekezaliak, edo ate edegiaz ardaua salduten badabe debekauta daguan orduan. Ez deust ezek gorroto ta iguin geiago emoten nekezale edan-sarri ta ardao zaleegiak baño. Zer esan nei bada berori emen ikusita? Aserratu ezpalitzakio jakin gura neuke nor dan ta zek ekarri daben ona.

—Adiskidia; imiñi egizu txapela buruan, ta esango deusut nor nazan. Naz bada oraiñago igaro dozun erriko Barberua, ta deitu nabee gaiso bategana. Pagau deuste bisitako errial zidarra; baña ain dollorrak izan dira, zein da ez deusten atera trago bat; alan sartu naz emen kuartillu bat atera, eta zerbait jaatera, bada urrin egiten jat neure etxia barurik biurtuteko.

—Nik uste neban bene benetako andikiren bategaz berba egiten nebala; agaiti nenguan txapela buruti kenduta, lotsa nintzala berba egiten. Jakin baneu lenengoti barberu txar bat baño etziniala, ez nintzan jaunka zugaz egongo, ez da bere buru utsian. Eta barberu errukarri bat, ta inoren gatxaz bizi dana, gaisorik ezpadabil zer jan ez daukana, ain arro ta apaindu? Ainbeste soñoko bitxidunez, eta ori astegun buru zurian bidez zabiltzala?

—Adiskidia, egizu berba modu obian; zuk ezdakizu zer dan barberu izatia...”

Au da Peru Abarka-ren prosa gozoa. Joskeretan akats batzuek izanarren, baserritarren mintzaira zolia dugu, gatsez betea. Izan ere, Mogel'ek, baserritarren euskera zuen maite, ta

gaur ere oraindik, baserriarregandik, liburuetatik aña ikasi genezake. Juan Antonio'k bazekian non ziran euskeraren iturri gardenak. Peru orregatik genduan baserritarra.

Liburu au ain atsegingarria izanik euskaldunentzat, ta batez ere Bizkaiko euskaldunentzat, 1880'ra arte moldezko letretan argirik ikusi ez bazuen ere, eskuz idatzitako kopiako erri-erri ta eskuz-esku zabalduak ziran Euskalerrri guzian. Auen jatorrizkoa Zarauz'ko Frantziskoarretan gorde zan eta andik atera zan lenbiziko argitarapena.

Ara emen euskaltzain ospetsu batzuen aburua. Arrue'k zion laugarren argitarapenaren itzaurrean: "*Euskal-literaturan iñoiz agertu dan lanik goienetakoa bat dala Peru Abarka, iñork ezin uka, gure ustez*". Nikolas Ormaetxea (Orize) zorrotzak ere onela dio: "*Bizkaia'n ez ezik Euskalerrri'an argitara den libururik ederrenetakoa da Peru Abarka. Euskal-biziera gai artu zuen, eta orregaitik zaigu zalegarriago. Peru nekazaria, esko-lagabea, euskeraz besterik eztakiena, Maisu Juan sendagilearekin ariarazten du. Peru ederki bezain Maisu Juan gaizki mintzatzen da. Gure Basarteko Irakasleak erakusten dizkio Maisu Juan'i ta guri ola, errota, eundegi, ardandegi ta gainerako lan-tegietan eta bildegietan diren gauzak eta itzak. Esaera, oikuntza, neurtitz atsotitz eta olakoak edertzen dute liburu au... Izkera apaina, bizia, etorria, ugaria ta egokia du*". Berriz, au dio Luis Mitxelena gure filologo aundiak: "*Oso eta bizirik daude Peru eta Maisu Juan eta inguruko guztiak. Ain bizirik ere! Biziak baiño biziago, zenbait sortzalle trebek beren umeei muiñetaratu dioten bizi iraukor orrekin. Eztugu biziagorik euskal-literaturan. Eta orien ezpaignetarik darion izketaren gatz, Bizkaia'ko izkerak berezko duen gatz larri xamar ori da*". Karmelo Etxegarai zanak, Euskaltzaindian sartzerakoan egin zuen itzaldian ara zer zion: "*Mogel'en baserritarra, Mogel'en Peru, ez da gure egunetan olerkari batzuen buruan sortutako baserriarren antzekoa: baserrian, abererai begira, lurraren izerdia isuriaz nekez bizi dan baserritarra da. Ala ezpailitz, ez litzake egiazkoa izango*". Mogel eta Urkitza'n alde goresmenik aski da. Bere bitzita dintzoa maitagarria badugu, bere euskal-izkribu zoliak ezin ditzakegu gutxiago maitatu.

Bañan, oraindik, begiratu dezaigun *Diálogos vascongados*-en ataltxo bati —naiz ta guzia irakurgai bikañetarikoa izan—, oraindik sakonago ezagutzeko bere prosazko iturri gardenaren jariora. Peru'n añakoak badira Aita Pedro Urdia'n agoan jartzen dituan itzak. Mogel, euskeraren edertasunakin eta batasunakin arduraturik mintzatzen da bertan; bere kez-

kak gureak dira, orduko kezakak gaurkoak. Garbizalea genduan beñepein; garbizalea esan nai dut eta ez moda berriko "garbikerizalea": aieri garbi ulertzen zaie, ta beste aukerakaitzak dira.

Beraz, zer dio baña Fray Pedro'k? Ara, bere esan bearren pusketa bat:

"Alan da; baña, nok buruan sartu au euskaldun tzarrai? Ekin dot eztarria sikatu ta garrastu artean, ori ziniztu gura izan deusedala askori. Baña alper da Maria makillatu. Gulangoai dagokee batutzea euskera baztertua. Gu gabiltz nekazariakaz; entzun bear deutseegu zer dinuen, ta gorde ondo, gero agirian iminteko izen eder asko, ta geldika geldika ekarriko deusaguz euskera billostuari bere jantzi edo soñokoak, ta agertuko da apaindurik, iñoren soñokoak erantzita..."

Bada naikoa txalogarri garai artan uste ori eukitzea. Batu, euskerak sakabanaturik eta erdi galdurik dituan jantzi apaiñak. Eta aurrera jarraitzen du:

"...Euskereak ez dau iñoren biarrik edozein gauza esateko. Ez dozu entzuten, zelan gure baserritarrak ta beste nekazari askok diarduen berbetan, labandu ta ezetan katigatu bago? Baña zuaz praile, abade ta beste andiki askogana. Zelango estura ta larritasunak kontu luzetxu bat esan biar bada?"

Benetan txalogarria Mogel'ek opa zuen euskera. Euskeran ez dago zertan itz berririk asmatu, lenak jasotzeke dirala beintzat. Euskera aberastu nai duenak, dijoala baserririk-baserririk, erriz-erri ta euskalkirik-euskalki; or arkituko ditugu euskeraren mamia, bizkortasuna, itz ez-ezagun ta gañerakoak, euskeraren giarra. Mogel'en prosa agiritzat dalarik, oartuko zerate noski, oso jarraigaria dala bere zolitasuna.

Bañan, Mogel ez zan prosazko idazlea bakarrik, ez; beste zerbait ere bazuen Mogel'ek bere kolkoan gorde eziñik kanpora azaltzen zitzaiona: olerkia. Bai, jaun andreak, olerkaria ere bagenduan gure idazle jatorra. Bere biotzean olerkari garra zermanetarikoa genduan Juan Antonio. Ez dugu bere izen aundiko olerkirik, baña bai alegi atsegingarriak. Onetzaz ez zuen asko idatzi, bañan, bere lan guziak bezela, azaldu zuen apurra, bai txukun ta gogotsu egiña. Ipui-idazle bezela La Fontaine'n bideak artu zituan, bere garaiko giroari jarraituaz. Iriarte ta Samaniego bezela, ain zuzen ere, Samaniego ta Mogel, alkarren adinekoak ziran, eta orduko giroak eraginda, korront ortatik ere joan zan. Dirudianez ez zuten ongi eraman alkar; Samaniego, emezortzigarren mendean Prantzia'tik sortu zan

enziklopedismo artako kutsuduna omen zan nunbait ta alde guzietatik uxatuta ibilli ondoren, ondo gogaituta ta zearo nas-katuta il zan Samaniego gixajoa, miñaren-miñez bere lanak erretzeko aginduaz. Garai aretan orain baño itsumen aundiagoz ikusten ziran libre-pentsalarien aideko alderdi aiek eta utsa-gatik uxatuak izaten ziran; eta Samaniego'n etsai izatera aroak bultzatuak izan baziran ere, etziran oso zuzen egon Mogel ta Astarloa. Laguardia'koaren aurrean beintzat oien zindotasunak porrot egin zuen. Bañan gaurko ontan jarraitu dezagun geure aria galdu gabe. Arestian esan dedanez, gutxi baño ezpada ere, Mogel'ek alegiak ere idatzi zituan, ta gañera bere iloba Bi-zenta'n irakasle on bat izanik, Bizenta dugu euskal-fabula onenatarikoak idatzi dituana, ta bere osabari zor dizkiogu bere ikaskuntzak. Osabaren pare bat emango dugu adidibez: onela duzute *Atso ezaiña*:

*“Atso azal tximur begi gorria,
bizartsu baltza eta sur andia,
argal, makur, erren, larogei urtekoa
eta aoan agin bakoa.*

*Bestetik, barriz, zan piztaz betea
ta zuri eukana ulea;
betseiñetan zirudian katua,
bizarretan sagua.*

*Ezin zantar ezaiñago izanik,
eztau entzun nai alan danik.
Diño: “Zer da au? Betor espillua
ikusteko neure burua”.*

*Ikusten dau, bada, zuzen egia.
Espillu guzurtia!
Diño: “Emon yat barre egitekr
eta ez neu nazana esateko;
dago espillu au txarto egiñik.*

*Guzur uts! Ene matralla zuria
non dok? Non azal leun-garbia?
Ik gau baltz egiten deustak eguna;
eguzki argia, illuna:
bela baltza, eperra;
ezainduten dok ederra.*

*Neskatxi gazteak dozak zartuten,
gorputz lirañak makurtuten;
ausiko aut ausi, ostikopean:
ez aut eukiko, ez, etxean”.*

*Bakotxa bizi dau bere zoroak,
orixe dirausku atsoak.
Ez dogu ezautu gura burua,
ez entzun egia diñonik,
ez siñistu berba onik:
eta ausi nai da espillua”.*

Bere prosa bezela bizi-bizirik arkitzen dira bertso auk. Eta ara beste bat, tankera desberdiñekoa:

*“Txakur-katuak, nork sinistu?
Zeuden bein erretillu batean
Alkarrekin jaten pakean,
Ta ez ziran batere trimistu.
Etxeko jaunak bertatik
Auzokoari, erakusteko zergaitik,
Deiturik, abiatzen zaie esaten:
Nola ez dituzute ikusten.
Etsai gogor bi paketurik
Eta mai batean alkaturik?
Txakur ta katua adiskide
Balira bezela senide?
Zer egin ez lezake ekanduak
Eta gauza batera oituak?
Beazuna bera eztitu.
Gizon sutsua otzitu;
Asarre erraza bigundu,
Okerrena ere zuzendu”.*

Bere alegien amaierako ateraldiak olerki kutsuz dariola nabari dira, ta gañera, geienetan esaeraz orniturik. Eta oien amaierak bakarrik or-emen artuko bagenitu, uts-utsean, era berriko olerki lausoen idurira osatu ditezke. Eta ara emen, astrato itxuraz, illunpe bateko argi dizdari urduriak:

*“Asko ta asko izangoak
ezer бага itzi dituz:
eskukoari eutsi zuk,
badau zerbait oraingoak”.*

*“Beti izan da egia:
geiegi billatzea,
utsean geratzea”.*

Ta, bere geieneri, apaiz bati dagokionez, ta olerkari kris-tau baten ametsezko dei zerutarren oiartzunak lurrera isuriko diran gisan, gogo-gardena agiri zaie:

*“Zetako dira indar-putzak lurrean,
izango badira norberen kaltean?
Zenbat obe biguntxu izatea,
ta biotz errukiorra agertzea:
Ez dozu nai katerik?
Ez bada zuk iñori egin kalterik”.*

Onelakoak maiz azaltzen dira Mogel'en alegietan, eta orain-go ere badute irakaskizunik naikoa.

Mogel'ek, epika olerkaria izateari eman izan balio ez zan atzean geldituko, ortara saiatu balitz ez zan bere etorria antzu geldituko. Bere *Peru Abarka*-ko *Liñuaren penak* irakurtzen baditugu garbi adierazten digu ortarako kemena. Kanta ori, orain baño zabalduagoa izan da noizbait, bere estribilloa baditeke erri-kanta izatea. Izan ere nork ez ditu entzun olerki onen bertso dotoreak, bere musika ta guzti? Oraindik ezta urte asko Ibarrangelua'ko Akorda auzoan, txarrantxa doñuakin nasturik, dantzari batzueri entzun niela: Eztakit bere musika, baño batek baño geiagok ezagutuko duzute bertso txanbelin auek irakurtzean:

*“Kanta dagiguzan
Linuaren penak
Ezpata oneen otsian
Izanik latzenak;
Alkar ondo artuta,
Soñua neurturik,
Gorputzeko nekia
izteko arindurik.*

*Gara neskatillak
Euskaldun ez illak,
Ez da iñor lurrian
Gure biar ez danik;
Ez atso, ez agura
Alkondara barik."*

Bertsoz adierazten ditu eungintzako lan nekegarriak, onela amaitzeko :

*"Euskaldun neskatillak,
Nekiak arturik,
Eztabe onetako
Gizonen biarrik;
Eurak dira erella
Lino giariak,
Eunla eta jostun
Ta gorulariak".*

Onez gañera, Markina'ko iturriko irakurgaitik ikusi dugenez bertsolari kontuan ere ez zan atzean gelditzen. Bertso-gintzarako ezpala ere berarekin zeraman. *Peru Abarka*-ren ainbeste esaera, olerki, atsoitiz ta alkarrizketa biñaken tartean bertsoak ere agertzen dira. Emen dijoaz laburki :

*"Aita-semiak edanda dagoz,
Ama-alabak jokuan;
Ostera bere egongo dira
Soñoko zaarrak kakuan.*

*Egun batean gaba eginda
ninoian neure etxera,
Larrapastada txar bat eginda
Jo neban beeko bidera.*

*Jaso nenduen danau mankauta
Bizkar azurra ausirik,
Miñaren miñaz katu (1) guztia
Beinguan niri igarorik.*

(1) Mozkorra.

Amaitzeke jarraitu liteke Mogel'en idaz-lan txairoetan zear murgilduaz. Bañan nere itzaldi au luzeegia egingo litzake eta nolabait bukatzera nioa. Mogel'ek bere garaiko arloa bete zuen, eta guk gurea betetzeko, ara nere iritzi batzuek Mogel'en idazkera motetan oñarriak arturik :

Gaurko zenbait euskal literatoren artean, garbizaletasuna baño, garbizalekeria geiago nabaritzen da. "Garbizale" deitzen diran asko beren ametsetako literaturakin dabilta, lojitatik urruti ; zein eta Astarloa semantiku ameslaria filolojiatik urruti ibilli zan bezela : Ametsak poesiarako gaiak izan ditezke, bañan iñoiz ere ez poesiaren izkuntza.

Idazle oietako bat baño geiagori entzun izan diet, iñoiz euskera indartzerik bada, edertu ere egingo dala. Gaurko etorkizunean euskeraren bizitza bera ere naikoa ames dalarik, ametsakin amesetan gera, orrelako burutaziñoeri aizea emanaz. Berak landu nai duten euskera, geroko euskera omen da : Bañan, ba alda geroko euskerarik? Iñork ba ote daki gerokoa zer izango dan? ; ez. Eta, gure bete bearra gaurkoa da, gaurkoan landu bear dugu, biarkoa izan dedin. Bat baño geiago dira emendik eun urterako euskera lantzen diarduenak. Bañan, ba alda emendik eun urterako euskerarik? eta iñork ba ote daki zelakoa izango dan? Uste orri ames zoroa deritzat. Emendik eun urtera euskera biziko bada edo ez bada, geien-geien gaurko lanari begira dago ; gaurko egiten diran lanak biarkoaren bideak izango dira. Gure ardurakoa da gaurko arloa bete bearra, eta emendik eun urtekoa, ordukoak esango dute. Biarkoak, gaurkoan izan bear ditu bere oñarriak, gaurkoak atzokoan dituan bezela. Ta landu dezagun erriagandik aldendu gabe ; ori baita euskerari iraun eragiteko bide bakarra.

Arestian esan dut : garbizaleak, garbi idazten duten aiek izan bear luketela eta ez itz-berri pillatzalleak ; adibidez : garbi ulertzen diranak, eta ez ulerkaitzak. Ulerkaitza beti izango da mordolloa. Gauza guztietan, alde bietako muturrak alkar jotzen dute, ta erdiko bidetik jarraitzea iñoiz baño bearrago dugu euskaldunok.

Idazle batek jenioa ta metodoa bearrezkoak ditu. Itzak iztegitik sallean aterata ajetiboak sustantiboeri nolanai lotu gabe, bakoitzari bere toki berezia eman bear zaie. Itz bakoitzak bere indarra edo tankera du, eta itz batek, bere inguru gabe, sarritan eztu ezer esan nai, inguruak ematen dio zentzuna, ta itzari bere ingurua lortu bear zaio. Euskal idazle askoren artean, batez ere "garbizale" oker deitzen diran oien artean, prosaismoz

beteriko izkuntza dute, egoskaitza, gozotasunik gabea, ta bere txirotasunean arimarik gabea. Itzak bear diran bezela ez erabiltzeak prosaren aria etetzen du; esate baterako: oraziño batean itz gutxi-ezagun bat sartzeak ez du izango ainbeste garrantzi, inguruak antz ematen diolako; bañan, alkarren ondoren dijoazten amar oraziñotan, bakoitzean itz ez-ezagun bat sartzen badugu, prosa guztia ziara puskatzen dugu, ta irakurle euskalduna guztiz naskatu ta uxatu. Bertan dabillen izkuntza ez baita bere belarrira egiña, ez baitu gordintasuna besterik arkitzen.

Ori berori da esaera zarrekin gertatzen dana, ta aunitz euskal-literatok, euskera txirotu, indargabetu, lordindu, auldu ta ulerkaiztu egiten dute beren idazkera. Mogel'ek erabilli zuen euskeran ezta ori gertatzen, arek egoki jakin zuen itzak alkarri josten, ajetibo bakoitza bere toki egokienean erabiltzen, erri-esaerak sartzen, ta abar. Orretan onen-onena Txomin Agirre izan dugu noski; guziok maitatzen dugu bere tankera, baña iñork ez diogu jarraitzen. Agirre ta Mogel ere biak ditugu garbizale, bañan benetako garbizale ta ez garbikerizale. Orregatik, Mogel'en lanak, beragandik eun urtera ere irakurtzen dira, jakina, ez gaurkotasunez daudelako baña bai jatortasunez. Gañera, urteetan zear: iritziak, biziera, oiturak eta giroa ere aldatu egiten dira eta gaur ezin diteke biariko lanik egin, biar-koaren biderako baizik; biar-koak zertara joko duen ez dakigulako. Gauza bat bakarrik oartu genezake: biar, gaurko idazlearen artean klasiku izatera eltzen diranak bakarrik irakurriko dirala, ta orain arte, izkuntzarik geienen literaturan, izketa jatorraren aldetik beren idazkera ongi erabilli duten idazleak bakarrik izan dirala klasiku. Ta baita ere, ondo agirian dago, mintzairaren muñaren jatortasuna ongi erabiltzeko gauza izan diranak, geien-geienetan, gaiak ere onak erabilli dituztela, eta orregatik, oraindik gaur ere pozik irakurtzen dirala. Garbi agiri da, idazlearen zentzunak zer ikusi aundia duela, ta idazle onak, izkuntza ta gaia, alkarri bereziki uztartzeko nortasuna duela.

Jardun onetzaz, askok, au, ura ta bestea esango dute "garbizale" oien alde, bañan ez nago berekin. Alperrik dira beren jardun eta iritziak. Neuk neronek beintzat gauza bat dakit argi ta garbi, oien euskera baño ulerterrezagoa zaidala lapurditarrak aruntzago erabiltzen duten euskera, eta urragoko euskera ez ulertzera non gelditzen zaigu guziok nai dugun batasun ori? Egia esan nai badugu, auzi onek abururik ere eztu merezi.

Zenbait idazlek, onak izanarren, ez dute jakin edo ez dute jakin nai, gaia ta jatortasuna, beste aipatutako klasiku oien erara erabiltzerik, bear bada berekortasunagatik, ori sarri gertatu da atzerriko idazleen artean ere, ta jarraitzaille asko izan dituzte; bañan euskerak duen egoera ta etorkizun illuna ikusirik, oso arrisku aundikoa da bide oietatik jokatzea. Eta ez dezagun egin ensaiu larregirik gure euskera makal onekin. Gaur-gaurkoz, euskerak gauza bat eskatzen du deadarka: Lege gutxiago ta bizitza geiago!

Euskalduna izakeraz da zur eta neurritz mintzatzen dana, esaerak dion bezela: *itzetan lander, egiñetan eder*. Eraberriko literaturan bezela, idatzi izan dute gure antziñako idazleak, erretorika gutxikin, Pio Baroja'k España'ko idazleen artean sartu zuen oitura orren erara. Baroja'k, erderaz idatzien, euskaldun sikolojia zeraman berakin, eta gure euskaldun idazleak ezin ditezke gutxiago izan. Orregatik, alde ortatik badugu zenbait itxaropen euskal-literaturaren alde. Mogel'engan naikoa ikasbide dugu, bere gaiak, antziñakoak izanik ere, oraindik irakurgarri ditugu. Zergatik? Berak ongi aditu zitualako euskeraren oiartzunak, ta orregatik jo zuen jatortasunaren garbizaletasunera, ta oraindik gaur ere, euskeraren onerako, izango al dugu bere lana gure eredugarri.

Juan San Martin.

Bukatuta Aita Villasante-k du itza. Mitxelena jauna eldu da eta maipuruan jarri.

JUAN ANTONIO MOGEL

BERRI JAKINGARRI BATZUEK

Eibartarrak :

Asmo bikaiña eta goragarria benetan zuena. Esan nai det: Zuen erriko seme ospetsu baten izena goratzeaz eta bere omezez ta oroipenez jaialdi auek antolatzeaz agertu dezuten asmoa.

Ez nator ni onera Juan Antonio Mogelen bizitzako goraberak eta ipi-apa gutziak azaltzera, ezta bere euskal lanen ze-